

Jůva, Vladimír; Faberová, Marta

Sdělovací prostředky a výchova

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. I, Řada pedagogicko-psychologická. 1989, vol. 38, iss. 124, pp. 95-114

ISBN 80-210-0203-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/112502>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLADIMÍR JŮVA — MARTA FABEROVÁ

SDĚLOVACÍ PROSTŘEDKY A VÝCHOVA

Žijeme ve století hromadných sdělovacích prostředků (HSP). Vstoupily do života každého jedince i celých sociálních skupin, provázejí nás na každém kroku, ovlivňují naše poznání, náš přístup ke skutečnosti i naše chování. Mohou být významným zdrojem informací, ale i sugestivním nástrojem dezinformací. Mohou být člověku přítelem, ale i záluďným nepřitelem. Jako každý objev vědy a techniky ve své podstatě indiferentní slouží záměrům těch, kteří je ovládají.

Vstup HSP na pole výchovy znamená současně vstup těchto prostředků do oblasti, kterou se zabývá věda o výchově — pedagogika. Pedagogická teorie posledních let si postupně začíná uvědomovat, že vedle tradičních zařízení, jako je škola, kulturní instituce a společenské organizace, jsou to právě HSP, které se dnes zapojují rozhodným způsobem do celospolečenského výchovně vzdělávacího procesu a nárokují si významné místo v životě mládeže i dospělých. Pedagogika proto nemůže nadále vidět HSP jako něco na okraji pedagogického dění, ale musí si nutně uvědomit šíři i hloubku působení HSP na vědomí i konání lidí a nadále počítat s HSP jako s jedním z trvalých a intenzivních výchovně vzdělávacích činitelů moderní společnosti.

Před pedagogickou teorií proto stojí náročný problém, jak efektivně zapojit HSP do systému permanentní výchovy demokratické osobnosti. Znamená to dát odpověď na četné otázky: o které prostředky jde, jaká je specifičnost jejich sociálního působení, v čem jsou jejich výchovně vzdělávací možnosti, jak jejich činnost souvisí s působením jiných výchovně vzdělávacích institucí a organizací atd. Jde o dlouhodobé zkoumání celého komplexu teoretických i metodických problémů. Tato studie může jen naznačit některé z otevřených problémů a jejich řešení.

HSP JAKO NÁSTROJ SOCIÁLNÍ KOMUNIKACE

HSP se staly *předmětem zájmu mnoha oborů*. Jejich mimořádná sociální funkce a jejich rostoucí vliv na vědomí i konání široké veřejnosti nut-

ně upoutávají pozornost četných společenských věd, ať již jde o filozofii nebo psychologii, sociologii nebo teorii politiky. Zvláště markantní je zájem o tuto oblast v některých relativně nových disciplínách, jako je teorie kultury, informatika nebo teorie komunikace. Jde samozřejmě především o zájem z hlediska jejich obsahu, jejich působení na veřejnost a jejich vlivu na běh událostí. Technická základna těchto oborů stimulovala současně mnoho technických věd, které hledají další možnosti technických inovací v dané oblasti. Stále větší pozornost upoutávají HSP také v *pedagogice*, neboť dnes již nikdo nemůže popřít jejich převratný vliv v oblasti výchovy mládeže i dospělých. Na druhé straně musíme ovšem konstatovat, že pedagogická teorie HSP není dosud rozpracována na úrovni, která by odpovídala jejich významu a jejich funkci ve výchovně vzdělávacím procesu.

Základní *charakteristiku* HSP přináší ilustrovaný encyklopedický slovník pod heslem „prostředky masové informace a propagandy“ (mass media). Definuje je jako „informační prostředky tvořené tiskem, rozhlasem, televizí, tiskovými agenturami, dokumentárním filmem. Působí šířením informací a kultury na nejširší masy obyvatelstva“ (1982, s. 17). Podle působení na jednotlivé smysly můžeme rozlišovat prostředky optické (vizuální) — tisk, prostředky akustické (auditivní) — rozhlas, a prostředky optickoakustické (audiovizuální) — film a televize. HSP můžeme také klasifikovat podle časové volby příjemce na prostředky, které volí sám příjemce (tisk), a prostředky, kde je příjemce vázán na předem daný program (rozhlas, televize, film). Podle prostředí příjmu můžeme konečně rozlišit prostředky, které mají příjem individuální (tisk, rozhlas, televize), a prostředky vyžadující pro příjem sálové uspořádání (film).

Zvláštní pozornost věnuje problematice HSP *teorie komunikace*. Komunikací se obecně rozumí „spojení člověka s vnějším světem, které umožňuje získávat informace o dějích, jež ho obklopují“ (Galla a kol. 1986, s. 174). Podle různých hledisek se rozlišuje komunikace přímá a nepřímá, komunikace jednostranná a dvoustranná, komunikace se zpětnou vazbou a bez zpětné vazby, komunikace částečná, hromadná a masová. „Masová komunikace je nepřímým, jednosměrným druhem komunikace. Je komunikací bez zpětné vazby. Lze ji vymezit jako druh předávání informací za pomoci technických prostředků širokému auditoriu“ (tamtéž, s. 175). Při její analýze z hlediska teorie komunikace je zaměřena pozornost na několik faktorů vyplývajících ze základních otázek, které si při jejím zkoumání klademe: kdo, co, komu, jak a s jakým efektem. Z těchto hledisek rozlišujeme komunikátora (tj. osobu nebo skupinu osob, z nichž sdělení vychází), obsah sdělení, recipienta (osobu nebo skupinu osob, jimž je sdělení určeno), příslušný sdělovací kanál (tj. technický prostředek, který přenos informace zajišťuje) a konečně efekt sdělení (tj. účinnost sdělovaného podnětu na recipienta).

Základní *předpoklady výchovně vzdělávacího působení HSP* shrnuje S. Břečka do několika skupin: Tyto prostředky jsou svým obsahem polyfunkční. Jejich jasné ideové zaměření umožňuje jednotu vzdělávacího a výchovného působení ve vyhraněném demokratickém duchu. Jsou trva-

le přístupné pro velké skupiny obyvatelstva. Maximálně splňují požadavek aktuálnosti. Jsou efektivní i z hlediska ekonomického. Nejsou závislé na časově prostorových podmínkách (mohou účinně působit i doma). Veřejnost akceptuje jejich výchovně vzdělávací orientaci, i když ji nepovažuje za dominantní (1972, s. 205 ad.).

V *pedagogických pracích* se otázky výchovně vzdělávacího působení HSP zkoumají většinou v kontextu výchovy mimo vyučování. Při analýze této výchovy se R. Sedlář blíže obírá pouze televizí, kterou zařazuje mezi kulturně výchovné instituce pro mládež. Činnost těchto institucí můžeme podle něho shrnout pod společný název „osvětová práce s dětmi“. Po obsahové stránce se tato činnost rozvíjí třemi směry: doplnění a prohloubení školního vzdělání, podpora a rozvoj uměleckého a technického nadání a tělesný rozvoj a aktivní odpočinek (1968, s. 122 ad.). Nad některými vlivy televize na formování mladé generace se zamýšlí Ch. Vorlíček (1984, s. 133 ad.), uplatnění HSP při výchově ve volném čase dětí věnuje pozornost V. Staňková (1984, s. 84 ad.). Nověji se otázky výchovy prostřednictvím HSP začínají řešit v kontextu sociální pedagogiky (R. Wroczyński 1968, M. Přadka 1983). Samostatnou kapitolu věnuje této problematice V. Jůva v „Úvodu do teorie výchovy“ (1983).

Relativně největší pozornost byla dosud věnována výchovně úloze HSP v *teorii mimoškolské výchovy dospělých*. „Aktuálním a působivým článkem v systému výchovy a vzdělávání dospělých“, píše P. Paška, „jsou masové komunikační prostředky — televize, rozhlas, tisk, film (populární naučný a dokumentární). Jejich výchovný účinek vyplývá již ze samé funkce mass medií při osvětlování, propagování a obhajování společenského systému socialismu, při šíření vědeckých a kulturních hodnot i při zvyšování vzdělanosti. Z hlediska mimoškolského vzdělávání dospělých nás zajímá jejich přímé intencionální působení ve speciálních výchovných a vzdělávacích programech (jazykové kursy, kursy matematiky, fyziky, rozhlasová univerzita, vzdělávací kvízy, dialogy atd.). Trendy světového vývoje ukazují, že se vzdělávací a poznávací působení bude postupně koncentrovat do zvláštních subsystémů ve skladbě mass medií: nových televizních vzdělávacích kanálů, ustálených rozhlasových vzdělávacích programů, pevných vzdělávacích rubrik časopisů atd.“ (1972, s. 163 ad.).

Jako vážný didaktický problém HSP vidí Paška zvyšování jejich aktivizační funkce ve vztahu ke konzumentovi. „Problém „pasivního“ konzumenta ve vzdělávacím procesu je velmi složitý a nemůžeme ho chápat jednostranně. Náš rozhlas i televize ho začínají řešit — poměrně úspěšně — tím, že hlouběji metodologicky rozpracovávají jednotlivé vzdělávací relace, podporují návaznost a spolupráci s jednotlivými činiteli mimoškolského vzdělávání apod. Tato živá a diskutovaná otázka si vyžaduje podstatně více zdůraznit interakční prvek v procesu výchovy, rozvíjení zpětnovazebních vztahů i jiných principů, které podporují tvořivý, aktivní podíl člověka na poznávacím procesu“ (tamtéž, s. 164).

Při analýze funkcí HSP existují ještě někdy pochybnosti o tom, zda tyto prostředky patří do oblasti výchovy a vzdělávání občanů. Tyto prostřed-

ky prý nevychovávali, ale toliko informují. Tuto nesprávnou tézi je nutno obrátit. Tyto prostředky informují a tím vychovávají. A to daleko intenzivněji, sugestivněji a účinněji než většina prostředků tradičních.

HSP JAKO VÝCHOVNÝ ČINITEL

Jedním ze základních úkolů pedagogické teorie na úseku HSP je zodpovědět otázku, v čem vlastně máme vidět podstatu jejich výchovně vzdělávacího působení. Analyzujeme-li skladbu jejich obsahu, vidíme, že přínášejí nejrozmanitější pořady od obecně informativního zaměření až po pořady značně specializované, kde je dominantním záměrem výchova a vzdělávání čtenáře, diváka nebo posluchače. Poslední léta zaznamenala nebývalý nárůst právě takových forem působení, které se primárně orientují na výchovu uživatele, jako jsou kursy, besedy a akce, které adekvátním způsobem přenášejí na stránky novin a časopisů, na plátno, na obrazovku i do poslechu uživatele tradiční formy výchovně vzdělávacího působení adaptované možností toho kterého sdělovacího prostředku. Výchovné působení však není zanedbatelné ani v dalších pořadech, které si takovouto dominantní orientaci nekladou. Výchovně vzdělávací vliv nelze abstrahovat od žádného programu, od žádné relace, od žádného slova hlasatele, komentátora nebo novináře. Ukazuje se naopak, že mnohé podněty HSP — zdánlivě nevýchovné — formují hlouběji a účinněji osobnost uživatele než záměrně koncipované výchovně vzdělávací pořady.

Tím se dostáváme ke klíčové otázce, *jaké funkce plní HSP z hlediska výchovy a vzdělávání mládeže i dospělých*. Je to problém neobyčejně složitý a komplexní a pedagogická teorie může zatím přinést jen první pokusy o jeho hlubší rozbor. Výchovně vzdělávací funkce HSP můžeme analyzovat z různých hledisek tak jako sám výchovně vzdělávací proces. Můžeme přihlížet především k jednotlivým fázím tohoto procesu a k jednotlivým základním kvalitám, které se v tomto procesu rozvíjejí (vědomosti, dovednosti, návyky, schopnosti, postoje ke skutečnosti, hodnotové orientace, potřeby a zájmy, chování ad.). Můžeme naopak přihlídnout k obsahové stránce tohoto procesu, tak jak je rozpracovává teorie složek všestranné výchovy (světonázorový rozvoj jedince, rozvoj vědecký a jazykový, technický, pracovní a ekonomický rozvoj, rozvoj morální, právní a politický, estetický rozvoj, tělovýchovný rozvoj ad.). Můžeme však také přihlídnout k celkové orientaci výchovně vzdělávací činnosti, k tomu, pro které sociální role jedince připravuje (jedinec jako občan, jako pracovník, jako obránce vlasti, jako tvůrce a ochránce prostředí, jako rodič a partner, jako uživatel volného času, jako podílník kultury, jako účastník dopravy ad.). Výzkum ukáže jistě i další hlediska, ale již tato tři kritéria nám dostatečně odhalují širokou paletu výchovně vzdělávacích funkcí HSP, které nejsou vždy respektovány a naplňovány.

Současná analýza výchovně vzdělávacího procesu ukazuje jeho mnoho-
vrstevnost a jeho jednotlivé fáze, které nelze ani přeskočit, ani opome-

nout, pokud nemá být výsledek výchovy a vzdělávání jednostranný a deformovaný. Na prahu každého výchovně vzdělávacího procesu stojí výrazná stimulace jedince, jeho motivace a jeho inspirace k další aktivitě. Na tento moment upozorňuje již Komenský a současná pedagogická teorie jej stále více doceňuje. A zde je právě jedna z velkých šancí pro HSP díky jejich technické vybavenosti a profesionální vyspělosti. *Stimulační, motivační a inspirativní funkce* těchto prostředků z hlediska výchovy a vzdělávání všech věkových vrstev je podmínkou jejich další účinnosti a v tomto směru mají často více možností než škola nebo jiná specializovaná výchovně vzdělávací zařízení.

Efektivní výchovně vzdělávací proces postupuje vždy od základních kriticky vybraných a vhodně uspořádaných vědomostí k rozvoji dovedností, návyků a schopností a současně usiluje o formování adekvátních postojů jedince ke skutečnosti, jeho potřeb a zájmů i jeho charakteru tak, aby výslednicí celého tohoto dlouhého procesu bylo jeho nové sociální chování. V tomto procesu se tak rýsují jednotlivé dílčí etapy: poskytnutí odpovídajících vědomostí v rovině příslušných představ a pojmů, výcvik potřebných dovedností a návyků, rozvoj intelektuálních i motorických schopností, stimulace postojů jedince ke skutečnosti (jeho názorů, vztahů, přesvědčení a hodnotových orientací), utváření jeho potřeb a zájmů a v konečné instanci formování jeho charakterových rysů i jeho chování ve vztahu ke skutečnosti, k lidem i k sobě samému. Na všech těchto etapách formování jedince se mohou a musí podílet také HSP. Vedle jejich *funkce informativní*, která je bezesporu výchozí a nezanebatelná, narůstá stále více jejich *funkce formativní* — utváření celkového přístupu jedince ke skutečnosti, formování jeho názorů, jeho přesvědčení i jeho chování.

Současná pedagogika chápe komplexní proces utváření osobnosti jako jednotu a vzájemný průnik jeho dvou prakticky neoddělitelných stránek — vzdělávání a výchovy v užším smyslu. Jestliže pojmem vzdělávání označujeme rozvoj vědomostí, dovedností, návyků a schopností jedince, pak termín výchova v užším smyslu naopak označuje to, co je konečnou výslednicí našeho působení na osobnost — formování jejich postojů ke skutečnosti, jejich hodnotových orientací a přesvědčení, jejich potřeb a zájmů, jejího charakteru i jejího chování. Jedno bez druhého neexistuje, vzdělávání a výchova v užším smyslu jsou jen vyabstrahované stránky jednotného výchovně vzdělávacího procesu, nelze je negovat, ani kdybychom chtěli. Je možno jistě jednu nebo druhou stránku předimenzovat nebo podcenit, nelze ji však vyloučit. Nelze vychovávat bez vědomostí, dovedností a schopností, nelze naopak formovat vědomosti, dovednosti a schopnosti, aniž bychom ovlivňovali — chtěně i nechtěně — postoje jedince ke světu i k samému pedagogickému procesu, jeho potřebě a zájmům i jeho charakterové vlastnosti a jeho chování. Analogicky také HSP se podílejí na celém výchovně vzdělávacím procesu a mají jak *funkci vzdělávací*, tak *funkci výchovnou*, které by se měly stále prolínat.

Současný důraz na celkovou aktivizaci jedince při výchově se promítá i do HSP podtržením jejich *aktivizační funkce* ve vztahu k uživatelům.

Oprávněná kritika, že HSP mohou vést k jednostranné pasivní recepci, nutí tyto prostředky, aby intenzívně hledaly takové formy svého působení, které uživatele vybízejí ke spolupráci, podněcují ho k aktivní činnosti a vedou k aplikaci výchovných podnětů ve vlastním chování. Proto se také stále intenzívněji rozvíjejí různé formy zpětné vazby s uživateli, jako je dopisování, telefonické kontakty, osobní rozhovory, sociologické průzkumy recipientů atp. Jde o to, aby se neustále prohlubovala každodenní interakce mezi HSP a uživateli.

Druhé hledisko, podle kterého můžeme analyzovat výchovně vzdělávací funkci HSP, je dáno obsahovou skladbou výchovné činnosti. Při analýze všestranné výchovy vyčleňujeme několik komplexních obsahových okruhů této činnosti, jako je oblast světonázorová, oblast vědecká a jazyková, oblast technická, ekonomická a pracovní, oblast morální, právní a politická, oblast estetická a oblast tělovýchovná, sportovní a branná. Pedagogická analýza HSP musí tuto strukturu aplikovat i do jejich činnosti. A tak můžeme uvažovat o takových funkcích HSP, jako je *funkce ideově výchovná* (tj. přínos HSP pro světonázorový a politický rozvoj jedince), *funkce vědeckovýchovná* (tj. přínos HSP pro vědecký rozvoj jedince), dále *funkce technikovýchovná*, *ekonomikovýchovná*, *politikovýchovná*, *morálně a právně výchovná*, *estetikovýchovná* nebo *tělovýchovná*. Ve všech těchto oblastech by měly HSP vyvíjet svou výchovnou aktivitu a spolu se školami i dalšími výchovně vzdělávacími zařízeními přinášet svůj odpovídající vklad a své specifické podněty, umožněné jejich technickými předpoklady.

Zanedbatelné však není ani další hledisko, ze kterého se dnes na výchovu díváme. Výchova vždy byla a bude přípravou jedince k životu, a to v celé jeho šíři, tj. jak k životu ekonomickému, tak k životu sociálnímu i kulturnímu. Výchova je tedy adekvátní své době, když jasně vidí jednotlivé sociální úlohy (role), které má jedinec na úrovni zastávat a dále rozvíjet. Naše výchova formuje jedince jako uvědomělého demokratického občana, jako odpovědného, kvalifikovaného a angažovaného pracovníka, jako odhodlaného a všestranně připraveného obhájece vlasti, jako aktivního ochránce a tvůrce životního prostředí, ale v nemenší míře i jako odpovědného partnera a citlivého rodiče, jako rozvážného uživatele volného času i zasvěceného podílníka na kulturním dění, které ho obklopuje. Pro toto vše i pro další sociální role, kterých neustále přibývá (například člověk jako konzument, člověk jako účastník dopravy ad.), je zapotřebí stále více angažovat i HSP. A tak můžeme oprávněně hovořit i o takových funkcích HSP, jako je *funkce občanskovýchovná*, *funkce profesionálně výchovná*, *funkce branně výchovná* nebo *funkce ekologickovýchovná*, ale i *výchovná funkce ve vztahu k partnerství a rodičovství*, *k volnému času a k adekvátnímu podílu na socialistické kultuře* (funkce kulturně výchovná).

Uvedli jsme na základě tří hlavních hledisek, ze kterých se díváme na výchovu, některé závažné funkce, které na poli výchovy a vzdělávání by měly HSP ve větší či menší míře plnit. Je vážným problémem výzkumu výchovného fungování HSP zjistit, které všechny funkce v oblasti for-

mování našich dnešních občanů HSP mají a nakolik je plní. Současně vzniká otázka, čím je plní a které prostředky, formy a metody jsou k jejich realizaci nejefektivnější. Pedagogiku musí konečně zajímat i takové otázky, jako je proporčnost nebo disproporčnost v jejich plnění a jejich respektování v celé programové nabídce.

HSP budou jistě i nadále rozlišovat specifické výchovně vzdělávací pořady pro různé věkové, sociální i profesní skupiny a obecné pořady, speciálně výchovně neorientované. Má-li však být naplněn požadavek demokratické společnosti na tyto prostředky jako na citlivý nástroj formování humanistické osobnosti, je nutno sledovat funkcionální výchovné působení každého pořadu a každé stati a zdokonalovat je i v tomto směru. Zde vůbec nejde o snižování jejich přitažlivosti pro uživatele. Naopak, skutečně výchovný je jen takový pořad, který si uživatel sám volí proto, že mu něco přináší, že ho něčím zaujal, že ho v nějakém směru potěšil a uspokojil. Skutečná výchova přináší radost a uspokojení, jak věděl již Komenský a jak zdůraznili znovu velcí klasikové pedagogiky. V tom je velká šance HSP, v tom je však současně jejich velká odpovědnost.

TISK A VÝCHOVA

Nejstarším HSP je tisk. E. Livečka a J. Skalka jej charakterizují těmito slovy: „Tisk je jeden z HSP, který vydáváním periodických i neperiodických publikací informuje veřejnost o událostech ze všech oblastí života formou tištěných novin, časopisů, knih atp.“ (1979, s. 174).

Na rozdíl od všech ostatních HSP, jejichž technická základna a tudíž i rozvoj jsou záležitostí teprve našeho století, sahá historie tisku až do starověku. „Encyklopedie antiky“ nás o původu novin blíže informuje: „Předchůdcem novin byl deník, v němž jednotlivci den ze dne zaznamenávali významné události, i válečné (Alexandros Veliký a později římscí císaři), nebo příjmy a vydání (žurnál). Noviny ve vlastním smyslu vyšly poprvé r. 59 př. n. l., kdy Caesar začal s vydáváním „denních událostí“ [acta diurna] a zpráv o zasedání senátu [acta senatus]. Obojí noviny se udržely téměř po celou dobu císařskou, nezachovalo se však z nich nic, můžeme si o nich učinit představu pouze z různých zmínek a z autorů, kteří z nich čerpali. . . . Acta diurna přinášela zprávy o rodinných událostech na císařském dvoře i ve význačných rodinách (narozzeniny, svatby, úmrtí), o cestách vysokých státních úředníků, o veřejných stavbách, hrách, rozdělení obilí a peněz římskému obyvatelstvu apod. Acta senatus (senátní protokoly) obsahovala mimo jiné zprávy o výsledcích válečných tažení, které posílali císařové z bojišť“ (1974, s. 420).

Vlastní počátek hromadného tisku spadá až do XV. století. Zprvu byly rozšiřovány listy a soukromá korespondence. Tak například Kolumbův list o objevení Ameriky byl přeložen do několika jazyků a hromadně rozšiřován. Později vznikaly tzv. „létací listy“ doprovázené často i dřevoryty, které obsahovaly krátké zprávy a popisy běžných každodenních událostí. Zdokonalení knihtisku a rozvoj pošt zaznamenal hluboký vliv

i na rozšíření tisku jako HSP. Jestliže obsah tohoto tisku ještě v XVII. století byl převážně náboženský, pak v dalším století již převládá stále více laický obsah až po naše pojetí tisku jako HSP, který přináší informace prakticky ze všech oblastí života doma i v zahraničí.

Na naši půdě spadají počátky novin a časopisů do XVI. století. Již 1515 vyšly první české noviny o vídeňském sjezdu císaře Maxmiliána s polským králem Zikmundem a s českým králem Vladislavem. Hlavním předmětem tisku v této době byly války s Turky, které tíživě doléhaly na střední Evropu. První periodický časopis u nás se objevuje v roce 1597. Bělohorská porážka ochromila snahy v tomto směru a k novému rozvoji dochází až ve století osmnáctém. V roce 1719 počíná Karel Rosenmüller vydávat první řádné české noviny nazvané „Pražské poštovské noviny“. V jejich redakci působí od r. 1786 Václav Kramerius, který pak od r. 1789 vydává „Krameriusovy čís. kr. vlastenecké noviny“. Od počátku XIX. století se — obdobně jako v zahraničí — prudce rozvíjí vydávání denního tisku i časopisů, které se stávají tribunou politických i zájmových organizací a skupin.

V současné době vychází v Československu třicet deníků, přes tisíc časopisů a přes sedm tisíc knižních titulů ročně. Deníky dosahují téměř jeden a půl miliardy nákladu, časopisy přes půl miliardy a knihy každý rok okolo jednoho sta milionů výtisků. Z tematického hlediska zahrnují prakticky všechny oblasti života — od sféry politické přes oblast ekonomickou a sociální až po vědu a techniku, kulturu a sport.

I když je tisk prostředkem tradičním a klasickým, jeho úloha nemizí ani v době rozhlasu, televize a videokazet. Naopak, právě dnes si znovu uvědomujeme jeho některé přednosti ve výchově a vzdělávání, které jeho úlohu spíše dále zvyšují. Hlavní přednosti tisku můžeme shrnout do několika okruhů:

- Tisk umožňuje — na rozdíl od jiných HSP — individuální použití bez časového a obsahového omezení.
- Tisk poskytuje možnost výběru a tím aktivizuje jedince v informačním a vzdělávacím procesu.
- Tisk také umožňuje dokumentaci zpráv (v podobě výstřižků nebo vydáváním některých informací dokumentační formou).
- V tisku lze vhodně spojovat slovo s některými názornými prostředky sdělování (uplatnění fotografie, kresby, schématu, grafu atp.).
- Vhodnou grafickou formou (členěním statí, úpravou odstavců, volbou písma atd.) má tisk možnost uplatnit určitou logickou analýzu sdělované informace.

Tisk má jistě také svá omezení. Ve srovnání s jinými HSP je pomalejší, počet výtisků je omezen, vzniká problém distribuce tiskovin. Proto v současné době funguje nikoliv izolovaně, ale ve spojitosti s použitím ostatních HSP, vedle kterých naopak může uplatnit některé své přednosti. Nadále však platí, že tisk — ve všech svých podobách — je klíčovým výchovně vzdělávacím prostředkem a pedagogika mu musí v příští etapě věnovat větší pozornost než dosud.

ROZHLAS A VÝCHOVA

Dvacáté století svými vědeckotechnickými objevy výrazně vstoupilo i do oblasti HSP. Jestliže po dlouhé údobí byl jediným zdrojem hromadné informace tisk, pak od počátku našeho století se ucházejí o pozornost a přízeň recipientů postupně hned tři prostředky — rozhlas, film a televize. *Rozhlas* je založen na přenosu akustických podnětů rozhlasovými vlnami různé délky od dlouhých přes střední a krátké až po velmi krátké. První pravidelné rozhlasové vysílání bylo zahájeno v roce 1920 v USA. Již v roce 1923 pracuje i u nás vysílač Praha a od té doby se krok za krokem rozvíjí v ČSFR síť vysílačů na všech vlnových délkách, vysílajících vedle českého a slovenského jazyka i v dalších světových jazycích. Od roku 1948 je Československý rozhlas státním podnikem.

Široké využití rozhlasu je podmíněno několika *příznivými okolnostmi*. Na prvním místě je to specifická vlastnost rozhlasových vln schopných přenášet informace a prakticky všudypřítomných. Současně má rozhlasové vysílání možnost podchytit v jediném okamžiku velkou populaci příjemců a tím překonat dosavadní omezenost tisku. Popularitu rozhlasu bezpochyby zvýšilo i postupné technické zdokonalování radiopřijímačů, zvláště zvyšování vlnového rozsahu, transistorizace a s ní spjatá miniaturizace přístrojů. Také poměrně nízké pořizovací náklady nejsou zanedbatelné.

V současné době přistupuje rozhlas ke svým příjemcům s mimořádně *pestrou nabídkou nejrozmanitějších programů*: zpravodajských relací, komentářů, besed a interview, svědectví, ale i s poradenskou službou, s reakcemi na dopisy posluchačů ad. Pořady převážně informativního a vzdělávacího rázu se prostupují s pořady uměleckými a zábavnými tak, aby byl posluchač neustále upoutáván novými zajímavými a přitažlivými podněty, aby byl do pořadů vtahován a jimi aktivizován, aby se překonal dnes značně rozšířený zlovyk používat rozhlasu jen jako zvukové kulisy bez hlubšího soustředění pozornosti.

Kvantitativní rozsah rozhlasového vysílání je mimořádně velký a neustále narůstá. Za jediný rok Československý rozhlas odvysílá na 125 tisíc vysílacích hodin. Z tohoto počtu je 25 % věnováno politicko-zpravodajským relacím, 55 % (tedy relativně nejvíce) hudebním pořadům nejrozmanitějšího charakteru, přes 10 % pak pořadům literárně dramatickým. Je to obrovský časový prostor a jeho hodnotné, přitažlivé a výchovně efektivní vyplnění není za současné konkurence jiných druhů HSP úkol ani snadný, ani jednoduchý. Přitom rozhlas má v některých směrech své nepopíratelné přednosti. Zvláště v oblasti literárně dramatického vysílání redukce pouze na akustické podněty — slovní i mimoslovní — daleko více aktivizuje fantazii posluchačů než například relace televizní.

Na výchovně vzdělávacím procesu se rozhlas podílí jak intencionálně — speciálními pořady pro školy, pro pracující, pro různé skupiny specialistů — tak funkcionálně, tj. výchovnou hodnotou pořadů určených k informaci nebo k zábavě. Využití rozhlasu *při různých formách výuky* je mnohostranné, je možné všude tam, kde není zapotřebí názorného

obrazu nebo kde názorná zkušenost se může u posluchačů předpokládat. Jde o nejrůznější kratší i delší populárně vědecké pořady, vzdělávací cykly, besedy, diskuse a interview s odborníky. Z hlediska prohloubení zpětné vazby je žádoucí, aby mnohé pořady byly spojeny s možným použitím knihy nebo jiné pomůcky, aby rozhlasové pořady byly doprovázeny konzultacemi s lektory nebo korespondenčním plněním zadaných úkolů. Také pravidelná reakce na dopisy posluchačů je v tomto směru žádoucí.

Široké je pole *funkcionálního výchovného působení rozhlasu*. Každý pořad, každá informace, každý komentář, každá glosa — to vše formuje zájmovou i hodnotovou orientaci posluchačů, jejich přístup ke skutečnosti, jejich postoje, názory i zaměření. V tomto směru nejsme nikdy dost nároční. Každá průměrnost pořadu, každá podřadnost informace, každé nadbytečné nebo nekritické slovo otupují vkus, znehodnocují vzdělanostní profil a deformují světový názor. Dnešní člověk se může rozvíjet na vyšší úroveň jediné tím, že na bázi nejvýznamnějších, pravdivých a dostatečně argumentovaných informací se naučí hlouběji rozumět světu, hodnotit jej a do jeho vývoje aktivně zasahovat. Lidovost HSP znamená podřadnost jejich podnětů. Naopak, jediné nejkvalitnějšími informacemi, reportážemi, diskusemi a současně nejkvalitnějšími uměleckými podněty, které veřejnosti poskytujeme, plní rozhlas své mimořádné poslání také na poli všestranné výchovy občanů.

FILM A VÝCHOVA

Hromadným sdělovacím prostředkem s mimořádně širokým uplatněním je *film*. Od jeho objevu nás dělí jen několik desetiletí, avšak jeho zásah do života společnosti a především do oblasti výchovně vzdělávacího působení byl gigantický. Film jako sdělovací technika i specifický druh umění se rozvíjí od devadesátých let minulého století. Filmové dílo je syntetickým produktem rozsáhlého pracovního kolektivu vedeného filmovým režisérem. Specifickými prostředky filmové tvůrčí činnosti jsou různé druhy záběrů a jejich obrazově zvuková montáž.

Filmy rozdělujeme na *umělecké* (hrané a animované) a *publicistické*. Umělecké filmy vytvářejí smyšlené dramatické děje podle scénáře, který je realizován hrou živých herců (případně i neherců) nebo trikově oživených předmětů. Filmy publicistické vycházejí z bezprostředních záznamů reálných jevů, zachycených buď reportážně nebo v rekonstrukci. Tvůrčím způsobem interpretují určitý výřez sociální reality, analyzují tuto realitu a usilují o syntetický obraz určitého jevu i o případný hodnotící soud této skutečnosti. Publicistické filmy mají široké tvůrčí rozpětí: od filmu dokumentárního, zpravodajského a reportážního přes film naučný (populární nebo vědecký) až po film propagační. Filmy většinou vznikají jako výsledek náročné profesionální činnosti. Současně se však stále více rozvíjí i film amatérský, který tvoří organickou součást zájmových činností a který mnohdy dosahuje vynikající úrovně umělecké i odborné.

Vstup filmu do života společnosti znamenal *hlubokou proměnu v možnostech lidského poznávání a lidské komunikace*. Film umožnil nejširším vrstvám obyvatelstva uvidět, uslyšet a prožít to, co bylo dosud dostupné jen několika málo jedincům, film demokratizoval hodnoty vědy, techniky i umění, film se stal univerzálním nástrojem poznávání a chápání světa, který nás obklopuje. Film má i nepochybný vliv na rozvoj lidských schopností — zdokonaluje zrakové vnímání, bystrí vizuální paměť, prohlubuje emotivní vztahy ke skutečnosti.

Mimořádné možnosti měl film od počátku *v oblasti výchovně vzdělávacího působení*. V praxi si stále ještě plně neuvědomujeme možnosti, které filmová technika poskytuje. Film umožňuje přiblížit skutečnost v optimální velikosti a zároveň technikou detailu proniknout k jednotlivostem dříve nepoznaným. Film umožňuje vhodnou adaptací tempa uvidět procesy sebezpomalejší i seberychnější: poprvé nám umožnil sledovat růst rostlin anebo naopak vidět v přiměřeném tempu průběh atomového výbuchu. Barevný film nám přiblížil neopakovatelnou pestrost a krásu skutečnosti. Filmová technika nám umožnila dokumentovat pohyb, jeho jednotlivé fáze i jeho neopakovatelné nuance. Film nám však současně umožňuje konfrontovat realitu se schématem a grafem a přecházet tak nepozorovaně od jedinečného k obecnému, postihovat podstatné a odhalovat tak zákony skutečnosti. A to vše současně uskutečňuje za vhodného slovního doprovodu, výkladu nebo komentáře. Někdy se z hlediska pedagogického rozlišují filmy motivační, výkladové, shrnující, doplňkové apod. Jsou to však jen jednotlivé funkce, které může vhodný film z hlediska potřeb účinné výchovně vzdělávací práce splnit.

Československo je vzhledem ke své velikosti významným filmovým producentem. Ročně se dokončí okolo dvou tisíc filmů, z toho 70 celovečerních. Z hlediska mimoškolní výchovy významnou skupinu tvoří filmy krátké a středometrážní. Mezi nimi zaujímají významné místo zvláště filmy dokumentární, populárně vědecké a učebně technické. Zanedbatelné nejsou ani filmy kreslené a loutkové, které mají v našem státě významnou tradici a zároveň mají své jméno i v mezinárodním měřítku. Prakticky můžeme říci, že není oboru, pro který by v současné době nebyly vhodné filmové dokumenty, populárně vědecké pořady, stejně jako vhodné filmy umělecké povahy — hrané i animované. Kombinací s filmem obohacujeme tradiční výchovně vzdělávací formy přednáškové a diskusní, vnášíme do pedagogické činnosti názornost, přitažlivost i přesvědčivost a dosahujeme zvýšeného zájmu široké veřejnosti — mládeže i dospělých.

TELEVIZE A VÝCHOVA

Žijeme ve věku *televize*. Tento HSP velmi rychle zaujal prvenství v systému masového sdělování a všemi prostředky — technickými, uměleckými i režijními — se snaží toto postavení udržet a ještě dále posílit. Přitom jde vlastně o nejmladší ze všech dosavadních HSP, o prostředek,

který vyšel ze zkušeností starších forem hromadného sdělování a který díky elektronice umocnil přednosti předchozích forem a obohatil je o nové dimenze.

Počáteční kroky televize nebyly tak rychlé, jak by se dnes mohlo zdát. První prakticky vyzkoušený přístroj televizního přenosu patentoval Němec P. Nipkow již v roce 1884. Technicky použitelné zařízení předvedli však až v roce 1925 Angličan J. L. Baird a Američan C. B. Jankins. Od počátku třicátých let se počíná ve světě s prvním pravidelným vysíláním, k masovému rozvoji televize pak dochází po druhé světové válce. Přibývá televizních kanálů, množí se typy pořadů od autentických reportážních záběrů až po specifické televizní umělecké kreace. Od šedesátých let pak vstupuje na scénu televize barevná. Zároveň se televize stále více uplatňuje i ve výrobě a vědeckotechnické a výzkumné práci jako televize průmyslová.

V Československu vzniká na prahu padesátých let Československá televize (ČST) jako ústřední organizace s výhradním právem vytvářet televizní programy. První pokusné vysílání je u nás zahájeno v Praze v roce 1953; od roku 1954 funguje pravidelné televizní vysílání. Vedle pražské stanice se rozvíjejí postupně televizní centra v Ostravě, Bratislavě, Brně a v Košicích. Od prahu sedmdesátých let přistupuje druhý program a současně dochází k postupnému přechodu na barevné vysílání. Československo od počátku participuje také na mezinárodních televizních sdruženích: je zakládajícím členem Intervize a pravidelně spolupracuje s Evropou.

Rozšíření televize v současném Československu je značné. Jeden televizní přijímač připadá průměrně na tři osoby, prakticky každá domácnost má alespoň jeden přístroj, množí se případy domácností se dvěma, případně i více přijímači, umožňujícími členům rodiny volbu programu podle vlastní potřeby, zájmu a zaměření. První program odvysílá ročně přes čtyři tisíce hodin, druhý program více než dva tisíce hodin. Z tohoto počtu hodin připadá na politickozpravodajské relace 30 %, na umělecké pořady přes 40 % a na specializované výchovně vzdělávací pořady téměř 10 % vysílací doby. Již těchto několik čísel jasně ukazuje masový charakter působení televizních pořadů na občany a jejich podíl jak na rozvoji jejich vědomostí, dovedností a schopností, tak na rozvoji jejich postojů ke skutečnosti, jejich potřeb, zájmů i chování. Obrazovka dnes přibližuje barvitou a názornou formou všechny oblasti života, poskytuje poučení i rozptýlení, pomáhá, radí i varuje.

Velkou výchovně vzdělávací funkci mají v televizi *zpravodajské pořady a reportáže*. Umožňují širokému okruhu občanů přímou účast na nejvýznamnějších událostech politických i hospodářských, vědeckých i technických, kulturních i sportovních, a to jak doma, tak v zahraničí. Prostřednictvím televize se mohou dnes všichni občané účastnit významných politických setkání, vědeckých konferencí, výzkumů i expedicí, vrcholných uměleckých představení a koncertů i špičkových utkání sportovních.

Šíře záběru televizní kamery z hlediska zpravodajské a reportážní

služby je prakticky neomezená. Díky televizní obrazovce poznáváme svět Antarktidy i rovníkové Afriky, pronikáme do hloubi amazonských pralesů i severské tajgy, vystupujeme na vrcholy Himálaje a sestupujeme na dno oceánů. Televize nám zprostředkuje vrcholné okamžiky vědeckého života, uvádí nás do jaderných laboratoří, operačních sálů i do špičkových průmyslových zařízení, zprostředkuje nám přímou účast na Pražském jaru nebo na Bratislavských hudebních slavnostech, přiblíží nám atmosféru Národního divadla stejně jako milánské Scaly, otevírá nám brány československých i světových muzeí, galerií i dalších významných kulturních zařízení. A to vše ve stále kvalitnějším výběru, ve vzájemném srovnávání a s příslušným kritickým komentářem.

Výchovně vzdělávací úlohu televizního zpravodajství nelze nikdy dost docenit. Na výběru pořadů, na jejich řazení i na interpretaci jevů a jejich hodnocení je v mnohém závislý současný mezinárodní i vnitropolitický rozhled každého občana a ostatní formy výchovně vzdělávacího působení ve škole nebo v mimoškolních institucích a v rodině musí s těmito podněty televize počítat, musí na ně připravovat a zároveň na ně i organicky navazovat.

Velký prostor v působení televize zabírají *umělecké pořady* nejrozmanitější povahy. Na našich obrazovkách můžeme pravidelně vidět původní televizní inscenace domácí i zahraniční provenience, současné filmy i nejlepší filmy minulých desetiletí („filmy pro pamětníky“). V tomto směru se televize stala výrazným konkurentem kin, která dnes hledají specifiku svého působení na návštěvníky a nové formy, které by podnítily jejich zájem a opět zvýšily návštěvnost těchto zařízení. Televize vnáší umělecký zážitek přímo do rodiny, umožňuje sledovat umělecké inscenace v kruhu nejbližších rodinných příslušníků nebo přátel, nastíněné problémy často přímo bezprostředně komentovat, vyměňovat si názory, diskutovat. Tyto okolnosti mohou být výhodou i nevýhodou. Nelze nevidět, že se někdy ztrácí citlivé a pozorné sledování uměleckého představení, jak je tomu v divadle nebo na koncertě, popřípadě i v biografu.

Na druhé straně však televize přibližuje inscenace často na vrcholné interpretační úrovni a s předními našimi i zahraničními umělci, které by většina občanů jinak po celý život neměla možnost poznat. Jak velký dopad mohou mít televizní umělecké inscenace, dokumentuje v posledních letech sledování například seriálu *Poslední z rodu Hamrů*, *Muž na radnici*, *Žena za pultem*, *Nemocnice na kraji města*, *Okres na severu*, *My všichni školou povinni* ad. Diskuse o jejich problematice se přenášela po dlouhou dobu na pracoviště, do přátelských rozhovorů mezi známými i v rodině, v době jejich vysílání se vyprazdňovaly ulice, s jejich časovým zařazením musely počítat programy jiných kulturních zařízení při plánování vlastních akcí. Historie umění nezná zatím masovější vliv uměleckého díla a není náhodné, že problematika televizních uměleckých seriálů, jejich hodnoty ideové i umělecké je předmětem hlubokých analýz z nejrozmanitějších hledisek.

Velkou pozornost věnuje televize také *přímým výchovně vzdělávacím pořadům*. Stále ve větší míře zařazuje různé vzdělávací kurzy nejrozmani-

s hromadnými sdělovacími prostředky za jediným cílem — všestranně těššího obsahu. Jde o kursy i o jednotlivé pořady politické, ekonomické, historické, matematické a přírodovědné, jazykové a lékařské, tělovýchovné i branné. Televize přitom využívá zkušenosti dosažených s vyučovací technikou posledních let a adaptuje je specifickým podmínkám a možností televizního vysílání. Za stálého kontaktu s diváky (dopisování, telefonní dotazy a připomínky, průzkumy u vybraných souborů diváků atd.) usiluje televize o takové formy výchovně vzdělávacích pořadů, které by byly jak ideově a odborně hodnotné, tak dostatečně divácky přitažlivé, podnětné a emotivní. Televize chce — a jedině za těchto podmínek bude sledována — dosáhnout toho, aby její pořady všestranně formovaly, ale současně i těšily a uspokojovaly. Princip radostného vzdělávání, zdůrazňovaný již Komenským i dalšími světovými humanisty, nachází právě v některých televizních pořadech svého postupného naplnění. Vliv televize je v tomto směru daleko větší, než si mnohdy dosud uvědomujeme. Televize ukazuje, že vzdělávání může být činnost smysluplná, efektivní, avšak zároveň i radostná a v plném smyslu slova funkční, a to v atmosféře plné pohody a porozumění. Tím vytváří televize nepřímý tlak i na jiné výchovně vzdělávací instituce včetně školských zařízení, aby se hlouběji zamýšlely nad krunýřem svých dosavadních tradic a aby hledaly ještě rychleji cestu ke skutečné „dílně lidskosti“.

Se vzdělávacími pořady těsně souvisí nejrozmanitější *soutěže na televizní obrazovce*. Jde zdánlivě o tzv. zábavné pořady, avšak právě jejich prostřednictvím se divák často dovídá velmi zajímavé a potřebné informace a bezděčně — v atmosféře pohody a radosti — si rozšiřuje svůj rozhled, prohlubuje si svůj pohled na svět, utváří si svůj světový názor. Kolik zajímavých podnětů pro diváky přinesla například po několik let probíhající soutěž „Deset stupňů ke zlaté“. V tomto směru pokračovaly soutěže jako „Bud' — anebo“, „Hra pro 13“, „Nikdo neví všechno“ nebo zvláště mladým divákům určená „Osmička“. Smyslem všech těchto soutěží je vtáhnout diváka do akce. Jde o to, aby byli jednak získáni k vlastní účasti v soutěži, jednak aby při obrazovce aktivně spolupracovali, aby nebyli pouhými pasivními konzumenty, ale skutečnými aktéry. K překonání nebezpečí pasivity diváka u obrazovky vedou i stále častější diskuse na obrazovce, besedy kolem kulatého stolu nebo rozhovory nad dopisy diváků.

HSP a televize mají v současné situaci mimoškolní výchovy mládeže i dospělých mimořádné postavení. Jednak jsou samy prostředkem mimoškolního formování občanů všech věkových kategorií, jednak mají možnost a tím i povinnost přispět k integraci této činnosti hlubším propojením své práce se společenskými organizacemi a kulturními institucemi. V tomto směru se nabízí mnoho forem spolupráce. Přejímání pořadů, barvitá zpravodajská služba zabývající se mimoškolní výchovou v různých společenských organizacích a kulturních institucích, besedy, interview, popularizační podněty i kritická hodnocení této široké oblasti výchovně vzdělávacích aktivit. Jde v konečné instanci o vzájemnou spolupráci škol, mimoškolních zařízení, společenských organizací a kulturních institucí

rozvíjet mládež i dospělé jako skutečné občany demokratické společnosti, jako tvůrce všech jejích hodnot materiálních i kulturních.

VÝZKUM VÝCHOVNÉHO PŮSOBNÍ HSP

Z mimořádné funkce HSP v současné společnosti vyplývá pro pedagogickou vědu náročná povinnost soustavně zkoumat výchovně vzdělávací možnosti těchto prostředků a přispět tak ke koncepci i metodice jejich výchovného působení na jednotlivé věkové i sociální skupiny občanů, na mládež i dospělé. Nelze popřít, že si pedagogika postupně všímala role i specifčnosti HSP ve společnosti a stále více si uvědomovala jejich možnosti i na poli výchovného a vzdělávacího působení na občany. Byly to však jen jednotlivé postřehy a teorie výchovy HSP se zatím nestala tak systematickou disciplínou, jako například didaktika nebo obecná teorie výchovy.

Zamýšlíme-li se nad problémem vědeckovýzkumné práce v dané oblasti, vystává nutně základní otázka — co je *předmětem našeho zkoumání*, na které stránky a činnosti těchto prostředků se má náš výzkum zaměřit, aby výsledek napomohl ke zkvalitnění výchovně vzdělávacího působení těchto HSP. Dosavadní výzkumy, pokud se v této oblasti konaly, se zaměřovaly často nahodile k tomu či onomu prostředku a volily ten či onen problém z hlediska obsahu, formy nebo metody jeho činnosti. Pokusme se proto o základní klasifikaci hlavních otázek, které by měly být v příštích letech předmětem soustavného pedagogického výzkumu HSP v naší společnosti.

Prvním problémem, který pedagogiku nutně zajímá, je otázka *sítě těchto prostředků*. Rozvoj HSP v naší společnosti má svou historii, mnohé, zvláště tisk, sahají svými kořeny již do minulého století, další se intenzívně rozvíjejí v průběhu našeho století, televize zvláště v posledních desetiletích. Tyto prostředky jsou jednak centralizovány, jednak prostorově dislokovány a vedle ústředních mají svůj nesporný vliv i HSP krajské, okresní i místní. Pedagogiku nutně zajímá, kolik HSP a kde působí, jak jsou rozmístěny, jaká je jejich kapacita, jaké je jejich specifické poslání i jaké jsou jejich možnosti zapojit se do výchovně vzdělávacích záměrů naší společnosti. Jejich výchovně vzdělávací působení je umožněno právě jejich dislokací, jejich kapacitou i jejich fondy a programy, které se sice mohou výchovně přizpůsobit, ale nemohou se zcela změnit z hlediska našich výchovně vzdělávacích potřeb.

Druhou základní otázkou, na kterou by měl pedagogický výzkum HSP přinést odpověď, je problém *frekvence jejich činnosti*. Zde jistě pedagogika nemusí — a ani by nemohla — podstupovat všechny terenní výzkumy sama. Statistické ročenky i další dokumentační materiály centrální, krajské nebo okresní povahy nám poskytují základní obraz o počtu aktivit toho kterého HSP. Pedagogika však musí být v tomto směru informována, má-li realisticky rozhodnout o možnostech zapojení určitého HSP do plánu výchovně vzdělávací činnosti, kde jde většinou o velké počty účastníků a frekvence i kapacita HSP tu hraje limitující úlohu.

Na tento problém navazuje další otázka, kterou si pedagogický výzkum HSP klade — které jsou *specifické výchovně vzdělávací činnosti HSP* a jejich jednotlivých druhů. Vycházíme přitom z otázky, zda vůbec dané prostředky sledují určité výchovně vzdělávací záměry, dále které záměry si kladou ve shodě se specifickým obsahem své kulturní činnosti, na koho se svým působením zaměřují. V tomto směru se podstatně liší jednotlivé druhy HSP a v jejich rámci jednotlivé druhy tiskovin, jednotlivé druhy filmů i jednotlivé druhy pořadů rozhlasových a televizních. Specifické výchovně vzdělávací možnosti jednotlivých HSP a jejich druhů nebo pořadů zdaleka dnes ještě nejsou analyzovány a vyhodnoceny a v tomto směru se otevírá nepochybně široké pole také pedagogickému výzkumu.

S předcházející otázkou těsně souvisí problém další, tj. konkrétní *obsah, formy a metody výchovně vzdělávacích činností HSP*. Obsah výchovně vzdělávacího působení každého HSP vychází z jeho zaměření, z jeho možností i z jeho aktivit. Ne všechny programy HSP sehrávají při výchově stejnou úlohu. Je třeba výzkumem zjistit, které obsahy v působení jednotlivých HSP jsou z hlediska současných výchovně vzdělávacích záměrů naší společnosti zvláště významné a současně co daným obsahem z hlediska všestranného rozvoje osobnosti můžeme zabezpečit. S obsahovou stránkou pak těsně souvisí i stránka formální a metodická.

Formy výchovně vzdělávacího působení HSP se nutně odlišují od tradičních forem školního působení na žáky. V tom je i šance HSP, že neopakují již ustálené formy školní, ale hledají ve shodě se svým posláním formy nové, neotřelé, přitažlivé a účinné. Analýza těchto forem, jejich klasifikace, jejich srovnání s formami výchovy a vzdělávání v jiných oblastech i jejich zhodnocení a případná další aplikace v ostatních prostředcích — to je náročný a dosud nesplněný úkol pedagogických věd, který je současně i jejich úkolem specifickým, protože žádný jiný obor, který se HSP zabývá, tento problém do hloubky řešit nemůže. Obdobně je tomu i se specifickými metodami používanými v HSP. Tyto prostředky jsou podstatně technicky lépe vybaveny než dosavadní škola a cílevědomě usilují o permanentní inovaci a technizaci svého metodického aparátu. V tomto směru jsou pro pedagogiku přímou laboratoří, kde by měla ověřovat některé metodické postupy, kterých dosud nebylo v tradiční praxi využito.

Zvláště aktuální problém, který by měl být předmětem soustavného výzkumu, je *návaznost výchovně vzdělávacího působení HSP na činnost školy*. Ve shodě se současnými tendencemi po integraci výchovy v celé společnosti se klade otázka, zda existuje cílevědomá návaznost výchovně vzdělávací aktivity HSP na práci škol jednotlivých stupňů, ve které oblasti a ve které věkové vrstvě je tato návaznost zvláště výrazná a zda jde — pokud se s ní setkáváme — o jev nárazový a spíše výjimečný, anebo o snahu prohloubit systémový charakter výchovného působení školy a HSP. S tím úzce souvisí i problém *spolupráce HSP se školou*. Otázkou je, zda takováto spolupráce existuje, za jakých okolností se rozvíjí a jakými prostředky se zabezpečuje. Připravuje škola své žáky pro

pravidelnou komunikaci s HSP, motivuje, zabezpečuje a sleduje tyto kontakty a využívá získaných zkušeností a podnětů ve své další činnosti? Hledají naopak HSP cestu ke škole a k učiteli? A hledá škola bližší kontakty s HSP? Zde je mnoho problémů, které v současné pedagogické literatuře jsou sotva naznačeny, pokud se o nich vůbec hlouběji uvažuje.

Specifický problém, který by měl být předmětem hlubšího výzkumu, je *přístup učitelů a pracovníků HSP k dané problematice*. Ne všichni učitelé jsou přesvědčeni o užitečnosti a potřebnosti každodenní spolupráce školy a HSP, o nutnosti integrovat školní a mimoškolní výchovu v jeden komplexní výchovně vzdělávací proces, o vhodnosti využívat podnětů z oblasti HSP, o ně se dále ve své práci opírat a zájem o pořady HSP u žáků soustavně stimulovat. Je to zřejmě podmíněno také tím, že ne všichni učitelé se o kulturní dění soustavně zajímají a podněty HSP soustavně sledují. Současně i na straně pracovníků HSP není vždy optimální přístup ke škole, ke každodenní spolupráci, k dělbě výchovně vzdělávacích úkolů a vzájemné návaznosti. Výzkum a zhodnocení těchto postojů a jejich kořenů se jeví jako nezbytný, máme-li dosáhnout základních předpokladů pro prohloubení spolupráce školy a HSP.

Pedagogickou teorii musí však ve větší míře než dosud zajímat také *přístup žáků k této formě výchovně vzdělávacího působení*. Zajímá je tato forma práce, čeho si na ní cení, za jakých okolností ji kladně přijímají, co jí vytýkají? Není neznámo, že sledování programů HSP v průběhu vyučovací doby žáci tradičně nazírají jako uvolnění z náročného pracovního režimu školy, ne-li jako přímou rekreaci, neuvědomují si často výchovně vzdělávací funkci těchto pořadů a škola naopak získaných zkušeností hlouběji nevyužívá. V mimovyučovací době pak ve sledování programů, pokud k tomu nejsou soustavně vedeni, žáci mnohdy vidí spíše ztrátu času, kterého lze využít pro aktivity jiného druhu. Znat objektivně přístup žáků, znát i okolnosti, za kterých jejich přístup k HSP může být pozitivní, je pro další rozvoj mimoškolní výchovy krajně důležité.

Nejtěžším a v jistém smyslu finálním výzkumným problémem na tomto úseku je otázka *efektivnosti výchovy HSP*. Abychom ji mohli zkoumat, je zapotřebí zodpovědět všechny problémy předcházející. Za předpokladu vhodného výběru obsahu, forem i metod výchovně vzdělávacího působení HSP, pozitivního přístupu školy i samých pracovníků HSP k této činnosti je možno zkoumat, jakých výsledků při této činnosti dosahujeme, tj. jaké nové vědomosti a dovednosti působení těchto HSP žákům poskytuje, jak rozvíjí jejich schopnosti a především jak formuje jejich postoje ke skutečnosti, jejich potřeby a zájmy usměrňující jejich sociální chování i jejich přístup ke skutečnosti.

Uvedené základní okruhy zkoumání komplexní problematiky výchovně vzdělávacího působení HSP na formování mladé generace předpokládají *široké využití vědeckovýzkumných metod*. Výchozí problémy týkající se podílu HSP na výchově a vzdělávání, frekvence jejich činnosti i jejich základní orientace vyžadují dlouhodobou *dokumentaci a statistické zpracování*. To má pedagogika částečně k dispozici ve státních ročenkách i v dalších dokumentačních materiálech. Další problémy nutně vyžadují

systematické sledování činnosti HSP, analýzu jejich pořadů a vzájemné srovnávání horizontální i vertikální povahy. V tomto směru se jako velmi potřebná jeví kazuistická analýza vybraných HSP, jejichž komplexní činnost z hlediska výchovy a vzdělávání můžeme sledovat po určitou dobu a vyhodnotit podle zvolených kritérií.

Při zjišťování přístupu učitelů, pracovníků HSP a žáků k dané problematice můžeme s úspěchem uplatnit *metodu rozhovoru a metodu dotazníkovou*. Přímý rozhovor s učiteli, pracovníky HSP a žáky nám sice nepřinese takové množství výchozích dat, skýtá však relativně vyšší záruku objektivnosti. Při použití dotazníkové metody můžeme její kvalitu zvýšit využitím techniky předem instruovaných tazatelů, kteří nám dotazník jednotně zpracují s účastníky na základě přímého kontaktu s určenou skupinou.

Vyvrcholením výzkumné činnosti je hloubková analýza výsledků působení HSP na rozvoj žáků z hlediska jednotlivých kvalit zkoumané osobnosti. Relativně snazší je výzkum získaných vědomostí a dovedností formou vhodně adaptovaných testů vědomostí a dovedností. Navozené postoje, zájmy a potřeby můžeme sledovat jednak zprostředkovaně z výpovědí učitelů a pracovníků HSP, kteří sledují výsledky své činnosti u žáků, jednak přímo u žáků vhodně adaptovaným rozhovorem, případně i dotazníkem. U výzkumu postojů, zájmů a potřeb je však nutné mít stále na paměti, že jde o citlivou subjektivní sféru jedince, do které nás nechá často jen s obtížemi nahlédnout a na kterou můžeme usuzovat jen zprostředkovaně z jeho projevů a činností.

Má-li být výzkum dané oblasti výchovně vzdělávacího působení HSP soustavný, je nutno jej *etapizovat*. V první etapě stojí v popředí otázka globální povahy — problém sítě HSP, frekvence jejich působení a jejich podílu na výchovně vzdělávacích záměrech naší společnosti. V druhé etapě vystupují do popředí otázky cílů, obsahu, forem a metod výchovně vzdělávacího působení těchto prostředků. K tomu pak přistupuje stále více otázka jejich cílevědomé, plánovitě a soustavně spolupráce se školou a obráceně otázka přístupu školy k HSP. Jako vyvrcholení celého výzkumu pak vystupuje do popředí problém dosahovaných výsledků, vlastní formování osobnosti komplexními kulturně výchovnými podněty HSP.

ZÁVĚR

Hlubší rozbor HSP ukázal širí jejich společenského působení i možnosti jejich podílu na výchově a vzdělávání mládeže i dospělých. HSP zasahují do života každého jedince hlouběji, než si to často sám připouští. Svou existencí a svým vlivem změnily životní způsob současné společnosti a staly se neodmyslitelnou součástí naší kultury. Jednotlivé HSP se stále zdokonalují jak po technické, tak také po metodické stránce. Rozšiřují okruh svého zájmu, sledují všechny oblasti života a usilují o co nejtěsnější kontakt se spotřebitelem — čtenářem, divákem nebo posluchačem.

Z pedagogického hlediska je nutno říci, že HSP působí na rozvoj všech kvalit osobnosti. Znamenají významný přínos z hlediska rozvoje vědomostí a dovedností. Přispívají k dalšímu zkvalitňování schopností. Nezapustitelné místo mají při formování postojů jedince ke skutečnosti, jeho potřeb a zájmů. Naše chování je dnes neodmyslitelné od vlivu HSP, které nám často přímo sugestivně přibližují jeho optimální modely.

Také z hlediska složek všestranné výchovy působí HSP skutečně velmi široce. Mají velký vliv na rozvoj světonázorový, vědecký i jazykový. Mnoho dělají pro formování technického, ekonomického a pracovního profilu jedince. Nezanedbatelný je jejich přínos i z hlediska výchovy mravní, právní a politické. Estetická výchova v nich má od počátku velkou oporu díky jejich bezprostřednímu a názornému působení na člověka. Avšak i zdravotní, tělesná a branná výchova se v nich uplatňuje v míře daleko vyšší, než kdekoliv jinde. Jistě není využito ještě všech možností HSP z hlediska složek všestranné výchovy. Avšak již dnes můžeme jejich působení považovat za všestrannější, než často působení školy nebo jiných institucí.

Zdálo by se, že při daných výchovně vzdělávacích možnostech se naše pedagogická práce bude o tyto prostředky široce opírat. Zdaleka však tomu tak dosud není. Jednotlivé fronty výchovy v naší společnosti jsou dosud značně izolované, tradiční školní formy výchovy neberou ještě vždy na vědomí novou situaci a nepropojují se v dostatečné míře ani s mimoškolním působením společenských organizací a kulturních institucí, ani s podněty HSP. Jistá rezervovanost je však patrná i v opačném směru. Proto je tak potřebné, aby pedagogika hlouběji zkoumala výchovně vzdělávací funkci HSP, a to nikoliv izolovaně, ale v komplexním poli jednotné, permanentní a celospolečenské demokratické výchovy. Tomuto cíli má přispět i tato studie, která je první částí komplexního výzkumu úlohy HSP při výchově v podmínkách naší společnosti.

LITERATURA

- BECKERT, F.: Fernsehen, Film, Rundfunk. In: Pädagogische Enzyklopädie, Berlin 1963, s. 296-7, 307-8, 766.
- BREČKA, S.: Vzdělávání dospělých masovými médii. In: Systava výchovy a vzdělávání dospělých. Bratislava 1972, s. 205 až 210.
- BRENČIČOVÁ, M.: Úvod do teorie mimoškolní pedagogiky. Bratislava 1971. Encyklopedie antiky. Praha 1974.
- FLEMING, E.: Televize v výchově a vzdělávání. Bratislava 1965.
- FURLAN, I.: Pedagogizace životního prostředí. Praha 1978.
- GALLA, K. a kol.: Sociologie výchovy, její vývoj a problémy. Praha 1986.
- GALLA, K., SEDLÁŘ, R. a kol.: Základy socialistické pedagogiky. Praha 1983. Ilustrovaný encyklopedický slovník. Praha 1980-82.
- JŮVA, V.: Úvod do teorie výchovy. Praha 1983.
- KOBLEWSKA, J.: Škola a prostředky masového vplyvu. Bratislava 1969.
- LOKALÍČKOVÁ, J.: Kapitoly z teorie volného času. Hradec Králové 1973.

- OPATRIL, S. a kol.: Pedagogika pro učitelství prvního stupně základní školy. Praha 1985.
- PAŠKA, P. a kol.: Sústava výchovy a vzdelávania dospelých. Bratislava 1972.
- PRADKA, M.: Vybrané problémy vztahu výchovy a prostředí. Brno 1983.
- ROTTEROVÁ, B., ČÁP, J.: Výchova aktivity mládeže ve volném čase. Praha 1976.
- SEDLÁŘ, R.: Výchova mimo vyučování, její tradice a principy. Praha 1968.
- STAŇKOVÁ, V.: Teorie a praxe výchovy mimo vyučování. Brno 1984.
- VORLIČEK, Ch.: Úvod do teorie výchovy. Praha 1984.
- WROCZYŃSKI, R.: Sociálna pedagogika. Bratislava 1968.

СРЕДСТВА КОММУНИКАЦИИ И ВОСПИТАНИЕ

Живем в столетии средств массовой коммуникации. Они вступили в жизнь каждого человека и принимают участие в его развитии. Как средства воспитания они выполняют различные задачи. Речь идет о таких функциях как функция стимула, мотивировки или вдохновения, информационная или формативная, воспитательная или образовательная. Они развивают человека во всех областях и для всех основных задач жизни. У каждого из этих средств свои преимущества и недостатки. Но воспитание должно с этими средствами всегда считаться и полностью их интегрировать в рамках единой системы современного воспитания и образования.

FERNMELDEMITTEL UND DIE ERZIEHUNG

Man lebt im Jahrhundert der Fernmeldemittel. Sie sind ins Leben jedes Einzelnen eingetreten und beteiligen sich an seiner Entfaltung. Als Erziehungsmittel erfüllen sie verschiedene Aufgaben. Es handelt sich um solche Funktionen, wie die stimulative, motivierende oder inspirierende, die informative und formative, die erzieherische und Bildungsfunktion. Sie entfalten den Menschen auf allen Gebieten des Lebens und machen ihn für alle Lebensrollen bereit. Jedes von diesen Mitteln hat seine Vor- und Nachteile. Die Erziehung muss aber mit diesen Mitteln immer rechnen und sie voll in das Einheitssystem der modernen Bildung und Erziehung integrieren.